

De zestiende- eeuwse metamorfose van de berijders

De hervorming van de vroegmoderne 'politie' in het Brugse Vrije

Laurent Inghelbrecht

In 1699 richtte een uitgebroken paard schade aan de landbouwgrond van Pieter de Noose te Sint-Catharina bij Damme waar toen boekweit werd gecultiveerd. Omdat het verboden was dieren los te laten lopen, werd het dier ter bewaring gebracht bij Guillaume Noose, herbergier en schuthouder van Damme. Pas wanneer de eigenaar een boete betaalde aan de lokale berijder, Joannes Coebout, kon hij het dier terugkrijgen. Omdat Guillaume het paard toch al had laten vertrekken, stapte Joannes naar de rechtbank. Guillaume diende ofwel het paard terug te brengen, ofwel de boete zelf te betalen.¹ Ook berijder Hendrik Acquaert trok naar de rechtbank.

Op 20 augustus 1737 had Steven vanden Berghe uit Slijpe de landmeter Pieter Marissael de oude op straat uitgescholden voor dief. Hij gaf hem ook een stoot tegen de borst. Vanden Berghe kreeg daarvoor van Acquaert een boete. Omdat Vanden Berghe die weigerde te betalen, startte de berijder een gerechtelijke procedure.²

Deze twee voorbeelden leveren een eerste inzicht in het takenpakket van berijders in het zeventiende- en achttiende-eeuwse Brugse Vrije (het Vrije). Dit plattlandsgebied strekte zich uit tussen de IJzer, Noordzee, Westerschelde en de as Eeklo-Merkem. Het Vrije was de enige kasselrij, waarvan haar plattlandsbestuur deel uitmaakte van de Vier Leden van Vlaanderen, waarmee het een van de hoofdrolspelers was in het graafschap Vlaanderen. Intern was deze regio opgedeeld in ambachten, dewelke op hun beurt bestonden uit een of meerdere parochies.³ In die ambachten waakten de berijders, als soort van politiecommissarissen *avant la lettre*, over de open-

1 Rijksarchief Brugge (verder RAB), Brugse Vrije Ongeordend (verder BVO), nr 16306.

2 RAB, BVO, nr. 18492.

3 Dit is enkel geldig voor het plattlandsgebied van het Brugse Vrije. Naast dit plattlandsgebied waren ook tal van heerlijkheden aanwezig. Er waren twee types heerlijkheden: de appendanten en de contribuanten.

bare orde en de veiligheid. Ze namen personen gevangen, en namen op vraag van schuldeisers goederen in beslag. Deze goederen verkochten ze vervolgens om de schuld in kwestie af te lossen. Berijders werden in eigentijdse bronnen dan ook vaak aangeduid als *dienaers of sergeants*.

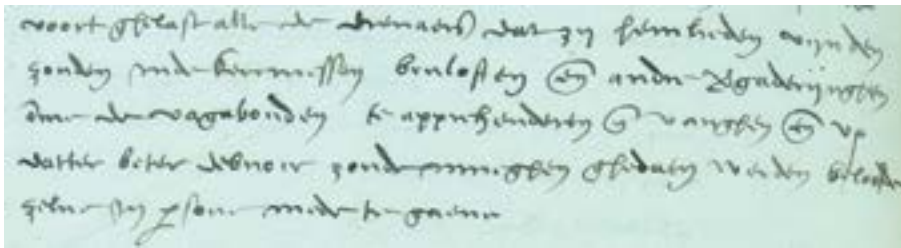
Kaart van het Vrije met ten noorden van de stippellijn het Platteland van het Vrije, ten zuiden van de stippellijn de appendante en contribuante heerlijkheden.

Naar Mertens, J., *De laatmiddeleeuwse landbouweconomie in enkele gemeenten van het Brugse Platteland*, Gent, 1970.

Berijders stonden er niet alleen voor. Zij kregen hulp van officieren, die voor hen onder meer de beslagleggingen van goederen en dieren uitvoerden. Vaak stelden de berijders deze per parochie aan. Daarnaast werkte hij ook samen met een schuthouder. Dit was vaak een lokale herbergier, die zijn stallen ter beschikking stelde om in beslag genomen koeien, varkens en paarden in bewaring te nemen. Naar boven toe, legde de berijder verantwoording af aan de hoogbaljuw van het Brugse Vrije. Op het hoger niveau nam de krikhouder ongeveer dezelfde taken waar als de berijders, maar hij had het hele platteland van het Brugse Vrije als zijn werkterrein. Omwille van die overlappende verantwoordelijkheid waren er geregeld processen tussen berijders en de krikhouder.

In de vijftiende en zestiende eeuw gingen de berijders, die vaak in Brugge woonden, amper drie keer per jaar langs in elke parochie van hun ambachten om er berijd te houden. Op dit berijd dagvaardde de berijder heel wat inwoners om aan de hand van een lijst de veel voorkomende misdrijven aan te pakken. Daarnaast vond nog een vierde berijd plaats dat de doorgaande waarheid werd genoemd. Dan namen twee schepenen en een griffier de opdracht op zich om recht te spreken in de aangeklaagde misdaden. Dit systeem werkte vlot, zolang er zich demografisch gezien weinig veranderingen voordeden. De parochianen waren echter de pineut wanneer toevallige passanten tussen twee berijden in iets mispeuterden en verder trokken. De resolutieboeken van het Vrije, waarin de besluiten van de vergaderingen van burgemeesters en schepenen werden genoteerd, getuigen met de regelmaat van de klok over klachten van dergelijke passanten, meestal vagebonden genoemd. De openbare veiligheid en orde op het platteland werd bijgevolg problematisch, aangezien dergelijke situaties met de traditionele berijden niet kon aangepakt worden. Een aanpassing van de berijderschappen was aan de orde. Hoe veranderde de functie van berijder doorheen de zestiende en zeventiende eeuw?

Dit artikel wil aan de hand van die resolutieboeken de metamorfose van het berijderschap bespreken. Het wil alvast aantonen hoe een systeem van inefficiënte mobiele berijders veranderde naar een systeem van residerende berijders die in staat waren meer politionele controle uit te voeren. Het is daarbij nuttig om te onderzoeken wie het initiatief daarvoor nam en waar-

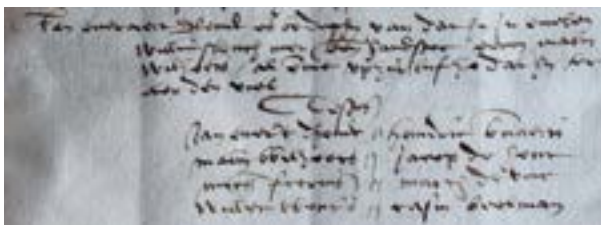
Fragment uit de resolutieboeken (1550) waarbij de berijders het bevel kregen om op kermissen, bruiloften en andere vergaderingen de vagebonden op te pakken. De hoogbaljuw zou mee gaan. (RAB BVR 24)

om dat er kwam. Daarenboven wil dit artikel de rijkdom van het materiaal aantonen dat in de resolutieboeken te vinden is over de criminele geschiedenis van het Brugse Vrije.

De berijders van de oude stijl (twaalfde - zestiende eeuw)

In de Keurbrief van het Brugse Vrije, die Filips van de Elzas verleende in 1190, was er al in twee paragrafen sprake van het berijd. De berijders en de krikhouder werden oorspronkelijk aangesteld door de burggraaf, later door de hoogbaljuw. Zoals hierboven vermeld, kwam een berijder drie maal per jaar bemiddelen in de parochie tijdens het berijd. Dit werd aangevuld met een vierde berijd, de doorgaande waarheid. Tijdens deze bijeenkomsten werd geen heksenjacht gehouden naar alle mogelijke overtredingen. De ondervragingen gebeurden aan de hand van vooraf gepubliceerde lijsten met courante overtredingen, zoals toverij, ketterij, vechtpartijen, onbeheerde landbouwdieren of het laten vervallen van gebouwen. Bij de doorgaande waarheid werd bovendien ook gevraagd naar het functioneren van de lokale berijder. Betwistingen waarvoor tijdens een berijd of doorgaande waarheid geen oplossing of consensus gevonden werd, werden voor de schepenbank afgehandeld als een proces. Wie na zo een proces onschuldig werd verklaard, moest de kosten van de berijder niet betalen.⁴ In theorie verklikten tijdens het berijd de inwoners elkaar omwille van geleden schade of ongemak. Nadat de boetes uitgedeeld en de schadegevallen vereffend waren, was de parochiegemeenschap opnieuw op zichzelf aangewezen voor vele weken. Ook al verzwegen inwoners waarschijnlijk af en toe een overtreding, die manier van werken zorgde voor een betrekkelijke rust in de gemeenschap. Vreemdelingen die tijdens hun passage in het ambacht iets aanrichtten en daarna in alle anonimiteit verdwenen, konden via deze berijden moeilijk aangepakt worden.

4 RAB, Brugse Vrije Registers (verder BVR), nr. 23.

Fragment uit de doorgaande waarheid van het Vrije, 1521

Transcriptie:

Jan Everaert dhoude es bedregen van dat hy in evelen wille slouch met eenen handstoc eenen Malin Wilzoets, al omme up zyn lyf zo dat hy ter aerden viel.

Testes	Jan Everaert dhoude	-	Heindric Bernaerts
	Malin Wilzoets	-	Jacop de Hont
	Michiel Frerins	-	March de Vinc
	Willem Wouters	-	Casin Beelman

Vagebonden waren al langer een probleem, maar in de zestiende eeuw leek de situatie uit de hand te lopen. Ze waren met steeds meer, zwierven vaak in groepjes rond en schooiden soms agressief om geld. Ze waren verantwoordelijk voor verdwenen groenten, kippen, aangerichte schade, enzovoort. Het oppakken en verbannen van landlopers vergde veel energie, maar loste uiteraard het probleem niet op.⁵ Geregeld werden opgepakte landlopers naar Antwerpen gezonden op kosten van het Brugse Vrije om daar verplicht dienst te nemen op de galeien.⁶ In 1519 werd er in de twaalf voornaamste parochies van het platteland van het Vrije een blokhuis opgericht dat moest dienen als gevangenis.⁷ De bestuurders beseften toen misschien nog niet ten volle dat economische problemen een belangrijke oorzaak van vagebonderij waren. Toch werkten de schepenen aan een oplossing door onder meer jonge mensen van de straat te houden. Zo moesten alle jongeren die niet het statuut van student, religieus of militair hadden, verplicht in dienst gaan. Dat was gebruikelijk voor één jaar vanaf 1 mei.⁸ Er werd op kasselrijniveau gezorgd voor het onderhoud van zwakzinnigen, voor zover dat niet gedaan werd door de dismeester van de bevoegde parochie.⁹ Voorts werd in het gewoonterecht het aantal genodigden op bruiloften beperkt om problemen, zoals vechtpartijen, te beperken.¹⁰

Bovendien waren berijders minder gehaast om landlopers op te pakken, omdat er geen geld was om hen te vergoeden voor deze opdracht. In 1537 hadden de berijders vruchteloos aangeklopt bij de schepenen om een extra vergoeding te bekomen.¹¹ In de regel betaalden de geëxecuteerde partijen de berijder een vergoeding. In 1552 kloegen de inwoners dat de berijders te vaak grote sommen eisten voor hun geleverde diensten. Juridisch handelden de berijders correct, maar voor de mensen die tijdelijk slecht bij kas waren, was de kost voor deze executies proportioneel groot tegenover de openstaande schuld. De bevolking verzocht dus enerzijds een andere en goedkopere aanpak om conflicten rond kleine schulden op te lossen. Anderzijds vormden de berijden in hun oude vorm een last voor de bevolking. Een nieuwe manier om de openbare veiligheid te bewaren, werd gezocht. Het verslag van de Generale Vergadering van 17 februari 1563 was een lang relaas van meningen en verzuchtingen. Zo vroeg de bevolking op dat moment om het heft in eigen handen te nemen door onder meer wapens te mogen dragen. Dat inwoners hierop aandrongen, was niet nieuw. De magistraat van het Brugse Vrije had ze daartoe in 1558 trouwens al eens verplicht en zou ook in 1564 wapens verdelen onder de bevolking. Er volgden toen zelfs boetes voor inwoners die zich niet bewapenden.

De rol van de generale vergaderingen

Hoewel berijders zich tegenover de hoogbaljuw verantwoordden, duiken ze veelvuldig op in de resoluties van de schepenen van het Brugse Vrije en in de verslagen van de Generale Vergadering. In die generale vergaderingen kwamen de vertegenwoordigers van de bevolking van het Vrije samen om de bedes van de soeverein te bespreken. Als de vorst om geld vroeg, wilden de onderdanen loyaal zijn, maar daartegenover eisten ze wel wederdiensten. Geregeld gingen afvaardigingen van twee schepenen en een pensionaris van het Vrije naar de landvoogd om er de behoeften en de eisen van de bevolking te bespreken. Het Vrije had daarenboven permanent een agent aan het hof. Daarnaast bespraken de hoofdmannen, vertegenwoordigers van de parochies, in deze generale vergaderingen ook de interne werking van dit plattelandsgebied. Berijders kwamen daar ter sprake als er problemen waren met bijvoorbeeld hun aanpak tegenover landlopers of hun functieneren binnen hun ambacht. In deze verslagen van generale vergadering ligt

5 F. Vanhemelryck, *Marginalen in de geschiedenis. Over beulen, joden, hoeren, zigeuners en andere zondebokken* (Leuven 2004).

6 RAB, BVR, nr. 24. Meerdere resoluties over het zenden van vagebonden naar de galeien, bijvoorbeeld in 1555.

7 RAB, BVR, nr. 23. Resolutie van 16 juli 1519.

8 L. Gilliodts – Van Severen., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome premier* (Brussel 1879).

9 RAB, BVR, nr. 25, bijvoorbeeld in 1563 werd een akkoord gesloten met de conciërge van Sint-Hubrechtshuis over het bijhouden van Gilline filia (dochter van) Jan Poot, weduwe van Pieter Snyck, krankzinnige Vrijlates uit Woumen, voor 6 E gr per jaar, de helft te betalen door het Vrije, de andere helft door de dismeesters van Woumen.

10 Zie L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome premier* (Brussel 1879).

11 RAB, BVR, nr. 23.

de kiem van de metamorfose die de functie doorheen de zestiende en zeventiende eeuw onderging, gevat: van een mobiel naar sedentair berijderschap. Doorheen de periode werd hun takenpakket, werkwijze en de controle daarop door het bestuur van het Brugse Vrije steeds beter geregeld. In wat volgt wordt deze evolutie beschreven.

Als de vorst om geld vroeg, wilden de onderdanen loyaal zijn, maar daartegenover eisten ze wel wederdiensten

Aanvankelijk vervolgde vooral de soeverein-baljuw van Vlaanderen de landlopers en vagebonden. In 1515 waren de schepenen van het Vrije misnoegd, omdat de soeverein-baljuw en zijn personeel de geijkte procedures niet volgden. In 1526 kwam de soeverein-baljuw met de schepenen van het Vrije overeen dat hij in het Vrije geen Vrijlaten, officiële inwoners van het Brugse Vrije, meer zou oppakken, tenzij bij zware misdaden. Een Vrijlaat had immers al eeuwen het recht om in eerste aanleg enkel en alleen terecht te staan voor de eigen magistraat, die van het Vrije.¹² De schepenen van het Vrije rekenden dan ook op de lokale berijders om de openbare orde tussen de eigen inwoners te behouden. Het gezag van de soeverein-baljuw werd echter niet betwist. Zo stond hij nog steeds in voor het oppakken van armoedezaaiers zonder domicilie in het Vrije. Het Vrije overlegde dan ook regelmatig met de soeverein-baljuw. Deputaties van het Vrije drongen bij de landvoogd geregeld aan om de soeverein-baljuw van meer volk en meer middelen te voorzien om de vagebonden efficiënter te kunnen bestrijden.¹³ In tijden dat er geen soeverein-baljuw was, stelde het Vrije tijdelijk voor zijn eigen grondgebied een vervanger aan die ze provoost noemden. Dat was bijvoorbeeld het geval in 1582.¹⁴ Ook in de zeventiende en achttiende eeuw wierf het Vrije geregeld tijdelijk mannen aan voor gelijkaardige doeleinden, de welke soevereingasten werden genoemd.¹⁵

12 RAB, BVR, nr 23.

13 RAB, BVR, nr. 23, bijvoorbeeld resoluties van 21/11/1534, 10/7/1553, 24/3/1554, 25/4/1556, enzovoort.

14 RAB, BVR, nr. 26.

15 K. Vandenbussche, 'Souverein en sovereingasten in het Vrije', *Biekorf*, 1998.

De vagebond van Jeroen Bosch (1513). CC0 Wikimedia Commons

In 1536 besloten de schepenen dat de berijders voor eventuele fouten een borg moesten aanstellen. Bovendien wilden ze de autoriteit over de krikhouder en berijders verwerven van de landvoogd. Door zichzelf de autoriteit toe te eigenen, verwierven ze meer controle over de aanstelling en het functioneren van de berijders op hun grondgebied. De intentie om die autoriteit te verwerven, hadden de schepenen dus al vroeg. Toch zou het nog 75 jaar duren, vooraleer ze het konden waarmaken. Het Vrije moest met zijn vragen naar verschillende hogere instellingen. Het Brugse Vrije richtte zich vooral naar de landvoogd, maar het was de ontvanger van Oost-Vlaanderen die de verpachtingen deed, en de Raad van Financiën voerde het beleid ter zake. Daarnaast remde de hoogbaljuw de aanpassingen af, omdat hij compensaties wilde voor de inning van boetes na de berijden. Dit zou hij bij de reorganisatie kwijtraken. Begrijpelijkerwijs wilde hij de discussie niet voeren tijdens de generale vergadering. In 1547 trok hij naar de Raad van Financiën waar hij een formeel proces voerde tegen de schepenen van het Vrije. De schepenen beweerden veel klachten te horen over 'de langhen trein van proceduren duer de beryden'. Dat was voor hen een motivatie om met de hoogbaljuw te onderhandelen over het stopzetten van de berijden én daarbij te zoeken naar een alternatief inkomen voor hem.¹⁶ Pas vanaf 1563-1564 was de hoogbaljuw bereid om over oplossingen en veranderingen over de berijdschappen te praten.¹⁷

16 RAB, BVR, nr. 24.

17 RAB, BVR, nr. 25.

Ondertussen bespraken de schepenen klachten over wildschade, dieven en vagebonden. In 1541 vroegen de inwoners op de generale vergadering maatregelen hiervoor. Ze stelden expliciet dat de berijders ter plaatse moeten wonen om korter op de bal te spelen met de problemen die zich lokaal afspeelden. Tijdens de generale vergadering van 28 februari 1543 waar de petitie van 600.000 kroon werd besproken, herhaalden de inwoners hun grieven: 'dat men provisie verzoucken zoude jeghens de bouven, vagabonden ende ruyters loopende achter lande, ende jeghens twilde, ende ooc dat de dienaers van den Vryen resideren zouden in huerlieden ambochten.'¹⁸ Op 12 mei 1544 rapporteerden de gezanten van het Vrije die naar de landvoogd waren geweest aan de schepenen een aanpassing aan de criminele justitie. Verouderde, dubbelzinnige bepalingen uit de Keurbrief en het Kwaad Privilege over gereserveerde gevallen, zoals aanvallen tegen berijders, werden aangepast. Na overleg met de hoogbaljuw zonden de schepenen in 1546 opnieuw een delegatie naar het hof van de landvoogd om aan te dringen dat er in elk ambacht een berijder zou resideren. Zowel de schepenen als de hoogbaljuw ambieerden dat de schepenen grip zouden krijgen op de berijders: 'omme de faulten die hy (hoogbaljuw) hoorde daghelycx bevonden zynde in de dienaers ende berijders van den lande, (was hij) wel van advijse, dat men wederomme roeren ende volghen zoude thove omme de dispositie van de beriderschepen thebbene in handen van den collegie'. De berijderschappen waren in die tijd door de ontvanger van Oost-Vlaanderen verpacht aan particuliere kandidaten. Op de Generale Vergadering in juni 1549 klaagden de inwoners opnieuw over vagebonden en vertrok er wederom een delegatie naar de landvoogd om aan te dringen om aan de magistraat van het Vrije de berijderschappen te verpachten en dat berijders elk in hun eigen ambacht moeten wonen. Daarnaast lieten de schepenen en de hoogbaljuw tijdens deze generale vergadering de bevolking weten dat ze beslist hadden dat de mensen in de toekomst geen betalingen meer mochten doen aan berijders, maar dat geld in verzekerde bewaring moesten geven op de griffie van de vierschaar. Op die manier trachtte het bestuur van het Brugse Vrije op te treden tegen

18 RAB, BVR, nr. 23.

corruptie gepleegd door berijders. De schepenen en de hoogbaljuw probeerden de lokale overheden doorzichtiger en efficiënter te maken.

De vraag om berijders te verbieden een taverne uit te baten, sproot voort uit de vrees dat ze hun politioneel werk zouden verwaarlozen als het lucratiever bleek om vagebonden van eten, drank of logement te voorzien dan ze te arresteren

In afwachting dat de magistraat van het Brugse Vrije de berijderschappen zelf kon pachten, probeerden de schepenen in 1550 via de landvoogd de pachters van de berijderschappen te forceren om de berijders ter plaatse te doen wonen: 'Gheresolveert te vervolghen thove dat den ontfangher van Oostvlaendren ghelast zy in de verpachtynghe van de beryderscepen te lastene (...) dat zy beryders zullen ghehouden zyn te wuenen in huerlieden ambocht ende dat zy aldaer gheen taveerne en zullen mueghen houden.' De vraag om berijders te verbieden een taverne uit te baten, sproot voort uit de vrees dat ze hun politioneel werk zouden verwaarlozen als het lucratiever bleek om vagebonden van eten, drank of logement te voorzien dan ze te arresteren. Ook in 1551 herhaalden de plattelanders deze eis. Na een verzoek van de inwoners van het oostkwartier van het Vrije belastte de hoogbaljuw de berijders om in hun ambacht te wonen en beloofde dat hij er persoonlijk op toe zou zien. Hij beloofde mee te gaan met de berijders opdat de vagebonden gevangen zouden worden en hij zou er op toezien dat de berijders hun werk beter doen. Het was ook een stap in de goede richting dat de hoogbaljuw er bij de berijders op aandrong om bij openbare activiteiten ter plaatse een oogje in het zeil zou houden. De hoogbaljuw 'hadde voort ghelast alle de dienaers dat zy hemlieden vynden zouden in de keermessen, bruloften ende andre vergaderijnghe omme de vagabonden te apprehenderen ende vanghen, ende up datter beter debvoir zoude mueghen ghedaen werden beloofde zelve in persone mede te gaene.' Omdat er in 1554 opnieuw overlast was van vagebonden, drongen de schepenen er bij de hoogbaljuw op aan dat hij zijn berijders nogmaals zou bevelen op geregelde basis actief te zijn op het platteland en jacht te maken op vagebonden. Later dat jaar kregen de berijders en de hoofdmannen nogmaals de opdracht om leeggangers naar de galeien te zenden.¹⁹

19 RAB, BVR, nr. 24.

Omdat berijders onvoldoende verdienden, richtte de hoogbaljuw zich schriftelijk tot de inwoners op de generale vergadering van 8 mei 1554 om het salaris van de berijders voor beslagnames en gedwongen verkopen te mogen verhogen. Daarnaast vroeg hij dat de ontvanger-generaal van het Vrije voor executies van achterstallige belastingen berijders zou inzetten,

dus niet langer de deurwaarders van de Raad van Vlaanderen of van de Grote Raad van Mechelen. Er werden regels opgesteld voor de berijders.²⁰

20 RAB, BVR, nr. 24.

Na een lange periode van onderhandelen, volgde een periode van onrust. In 1566 was er het Smeekschrift der Edelen en de Beeldenstorm. Vanaf 1567 tot 1576 bulkten de resolutieboeken van het Vrije van de notulen over de troebelen.²¹ In 1581 was er het Plakkaat van Verlatinge en in 1584 de reconciliatie van een deel schepenen van het Vrije met de Spanjaarden en de vlucht van de andere schepenen van het Vrije naar Oostende en Sluis.²² De rekeningen van de hoogbaljuw toonden aan dat op een paar uitzonderingen na geen boetes meer betaald werden. Het platteland van het Vrije was immers volledig ontvolkt door de massale 'foulen'²³: diefstallen, moorden en allerhande andere misdrijven, zowel door soldaten, vagebonden als door vrijbuiters. De bevolking was weg, het land lag braak, de overheid zat op droog zaad. Zo kon het niet verder. Toen de eerste bewoners in de jaren 1590 terug keerden, steunde het kasselrijbestuur ze financieel om zich te beveiligen. Zo bouwden bijvoorbeeld in 1593 de eerste Aartrijkenaars die naar hun dorp terug gekeerd waren een fort langs de Brugse Heirweg waar ze tijdelijk samen woonden.²⁴

21 RAB, BVR, nr. 25.

22 A. Meerkamp Van Embden, *De archieven van het Vrije van Sluis, 1584-1796, en Hulsterambacht, 1242-1795 ('s Graveshage 1928)*. Zie ook T. Piceu, *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16de eeuw)* (Leuven 2008).

23 RAB, BVR, nr. 1925.

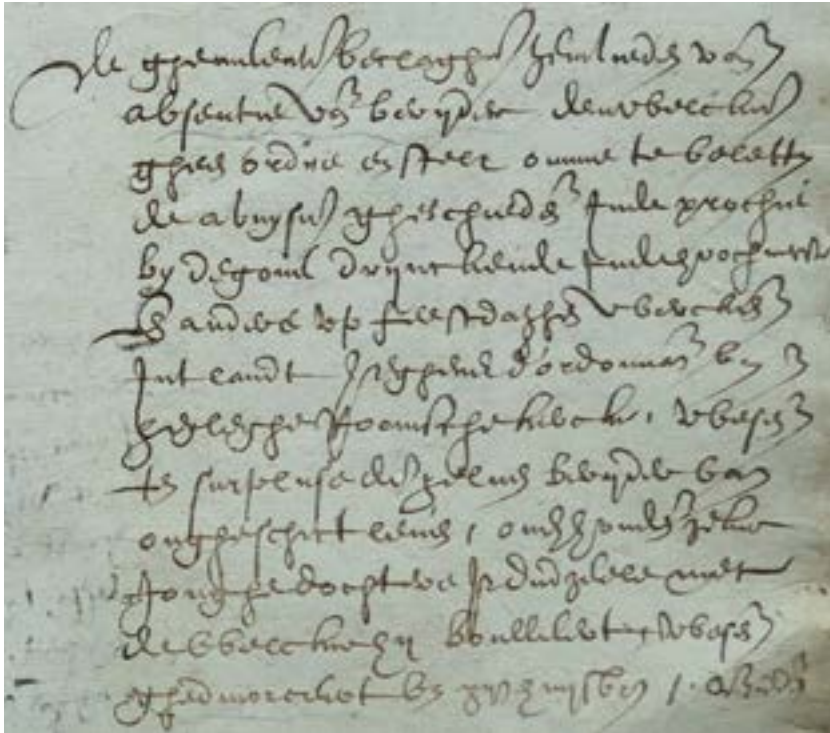
24 J. Pollet, *Bijdragen tot de geschiedenis van Aartrijke. 898-1740* (Zedelgem 1982).

De berijders van de nieuwe stijl (zeventiende - achttiende eeuw)

Bij de doorgaande waarheid in 1610 waren er nog steeds klachten over berijders die niet ter plaatse woonden, corrupt waren of brute medewerkers hadden. In Oostkerke vernamen de burgemeester, schepenen en griffier die de doorgaande waarheid aanhoorden dat er tijdens de hoogmis veel mensen in de lokale herbergen bier dronken – wat niet mocht – en dat het bier daarenboven te duur was. Dat was allemaal de schuld van de berijder. Er waren ook klachten over zijn privéleven, omdat hij 'onderhoudende zekre jonghe dochtere in Dudzeele met de welcke hy boullert, wesende ghedivorceert van zyn huysvrauwe'.²⁵ Desondanks leverde de decennialange klachtenregen over berijders eindelijk resultaat in het begin van de zeventiende eeuw. Kort na het ingaan van het Twaalfjarig Bestand gaven de aartshertogen Albrecht en Isabella de berijderschepenen vanaf 1 januari 1611 voor 18 jaar in pacht voor de som van 1.000 gulden per jaar aan het college van het Vrije. Het college koos dan zelf de berijders en stelde er een reglement voor op dat op 16 juli 1611 gepubliceerd werd. Aan het begin van de zeventiende eeuw waren er veertien berijders en één krikhouder aan te stellen. Het gewoonterecht werd in 1618 lichtjes hervormd en in 1628 aangevuld met een politieke ordonnantie.

25 RAB, Brugse Vrije, Schifting Sanders, nr. 241.

Enkele artikels beschrijven de verantwoordelijkheid om de openbare orde en veiligheid te handhaven. Eindelijk moesten de berijders elk in hun eigen ambacht wonen. Berijders of hun officieren moesten bijvoorbeeld op zon- en feestdagen vanaf 's middags tot zonsondergang in de dorpscentra aanwezig zijn om de rust te bewaren, op straf van 10 £ parisis. In geval van een moord of bij gevallen van slagen en verwondingen moesten ze de dader vangen met hulp van de aanwezigen. Klopjachten waren op kosten van de misdadiger, of waren, als het een arme betrof, op kosten van de parochie waar het misdrijf gebeurde. Daarnaast deden berijders beslagnames en voerden ze vonnissen en gedwongen verkopen uit. Als hij daarbij steken liet vallen, konden benadeelde partijen hem privé laten opdraaien voor de schade. Hij mocht enkel executies doen als hij op de hoogte was van de wettelijkheid ervan en er een ondertekend geschrift vanwege de vragende partij was. Ze mochten officieren aanstellen op hun eigen verantwoordelijkheid, ook al moesten officieren bekwaam bevonden worden door de hoogbaljuw

RAB, BV Sanders, nr. 241. De inwoners van Oostkerke klagen tijdens de doorgaande waarheid van 1610 over hun berijder.

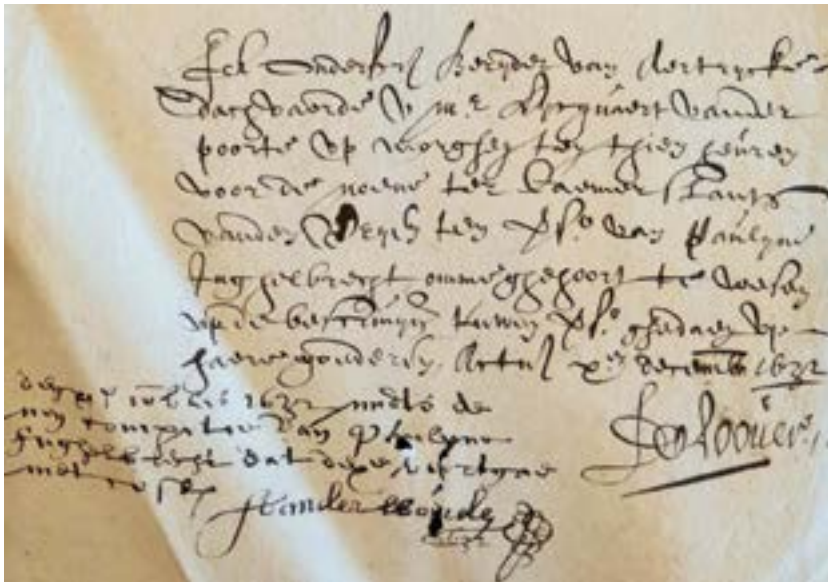
Transcriptie: *De gheemeenten beclaghden hemlieden van de absentie van den beryder den welcken gheen ordre en stelt omme te beletten de abuysen gheschiedende in de prochie by de gone drynckende in de hoochmesse ende andere up feestdaghen werckende jehens d'ordonnantien van de heleghe Roomsche kercke, wesende ten surpluyse den zelven beryder van ongheschiedt leven, onderhoudende zekre jonghe dochtere in Dudzeele met de welcke hy boullert, wesende ghedivorceert van zyn huysvrouwe, biddende dat in zyn plaetse mach ghestelt worden eenich eerlyck persoon.*

en kregen ze van hem in naam van de landvoogden een volmacht. Elke berijder moest in zijn ambacht een borg aanstellen. Zijn salaris werd vastgelegd. Daarnaast mochten ze geen minnelijke schikkingen treffen. Berijders en officieren bleven onder het gezag van de hoogbaljuw, al zouden ernstige misdrijven door berijders vanaf nu door de schepenen berecht worden. Berijders mochten geen herberg houden, noch belastingen

Voerden de berijders die opdrachten niet binnen de acht dagen uit, dan kon geklaagd worden bij het college en alsnog een deurwaarder worden ingezet

pachten. Elke berijder moest elke donderdag, vrijdag of zaterdag in de vierschaar komen en daar blijven, zolang het college vergaderde, om, indien nodig, de wet of de partijen te helpen. In criminele executies moest de berijder assisteren naar gewoonte. Voerden de berijders die opdrachten niet binnen de acht dagen uit, dan kon geklaagd worden bij het college en

alsnog een deurwaarder worden ingezet.²⁶ Vanaf 1635 moesten alle berijders van het Vrije persoonlijk aanwezig zijn op elke berijddag die vanaf dan doorging in Brugge, drie keer per jaar om zich te verantwoorden voor eventuele klachten die er tegen hen kwamen over het uitvoeren van executies of het volkomen van akten en sententies.²⁷

RAB, BVO doos 2042, dagvaarding door berijder in verband met een beslagname (1632).

Transcriptie: Ick onderschreven beryder van Aertrycke [ambacht] dachvaerde U mr Rycquaert vander Poorte up morghen ten thien heuren voor de noene ter caemer slants van den Vryen ten versoucke van Paulyne Inghelbrecht, omme ghehoort te wesen up de beschryvynge t'uwen versoucke ghedaen up haere goederen. Actum, 10en december 1632. De Roover.

Den 11 decembris 1632 midts de non comparitie van Paulyne Inghelbrecht dat de executie voortgae met costen. H. vander Woude

De Raad van Financiën bood in 1644 de posten van de berijders en de krikhouder aan in pacht voor 30.000 gulden. Het Vrije bekwam ze voor 28.944 gulden. Het college besloot de posten van de berijders en krikhouder te verpanden op voorwaarde dat de kandidaten Vrijlaat waren of dat onmiddellijk werden en binnen de drie dagen het vereiste kapitaal betaalden bij de ontvanger-generaal van het Vrije. Elk moest de job persoonlijk uitvoeren. Bij ziekte, overlijden of ander ernstig beletsel mocht hij of de erfgenamen een bekwame persoon voorstellen om het ambt te bedienen. Het college behield zich het recht om in geval van misbruik het kapitaal aan de oorspronkelijk aangestelde terug te geven en de dienaar af te danken. De dienaars stonden ter ordonnantie en correctie van het college. In de praktijk werden de berijderschappen vlot in waarborg gegeven voor leningen, en werden ze in pacht en onderpacht gegeven.²⁸ In 1646 stelde het college vervolgens op vraag van de hoofbaljuw een tarieflijst op voor onder meer berijders en de officieren, aangezien misbruik hieromtrent veelvuldig waren.²⁹

De taken, de tarieven en de werking van de berijders werden voortaan strikter opgevolgd om de openbare orde en veiligheid in de zeventiende en achttiende eeuw beter te kunnen garanderen. Bovendien kon het bestuur van het Brugse Vrije nu sneller ingrijpen tegen wanpraktijken gepleegd door deze functionarissen.

26 L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome troisieme* (Brussel 1880).

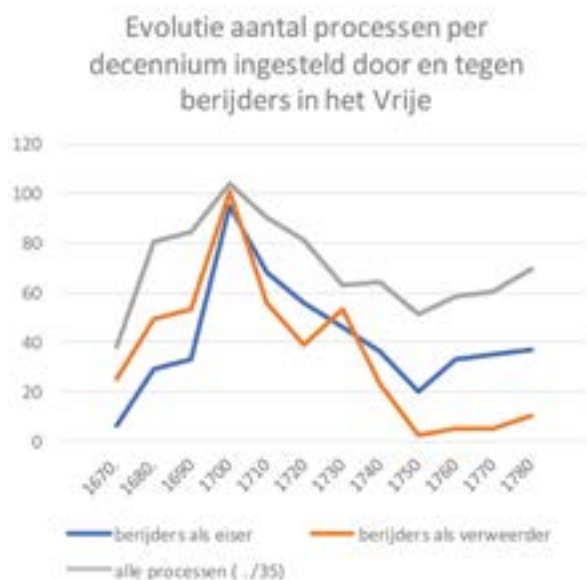
27 L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome troisieme* (Brussel 1880).

28 L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome troisieme* (Brussel 1880).

29 RAB, BVR, nr. 32.

Berijders en procederen

Niet alleen resolutieboeken, ook procesdossiers leveren heel wat inzicht in het takenpakket van berijders, maar ook in de conflicten tussen deze functionarissen en de inwoners. Berijders schreven immers vele boetes uit voor overtredingen, zoals in het publiek schelden of vechten, loslopende honden en koeien, enzovoort. Wie deze niet wilden betalen, werd voor de rechter gedaagd. Berijders daagden daarnaast om vergoedingen te eisen voor geleverde prestaties. Dit was ten laste van de mensen wiens goederen hij had aangeslagen en verkocht. Daarnaast daagden inwoners ook vaak hun berijder. Dit kon wanneer de uitvoeringstermijn van zijn opdracht na acht dagen waren verstreken. Diegene die het mandaat had gegeven, eiste dan dat de berijder zelf het bedrag betaalde waarvoor de eiser het beslag had laten leggen.

Grafiek: Evolutie van het aantal processen per decennium gevoerd door en tegen berijders voor de magistraat van het Brugse Vrije, 1670-1789.

Ter vergelijking is de evolutie van het totaal aantal bewaarde processen ingevoegd (aantal gedeeld door 35).

In bovenstaande grafiek is het aantal berijders dat als eiser en als verweerder optraden in processen voor de magistraat van het Vrije uitgezet per decennium vanaf het jaar 1670 tot 1789. Er is uitgegaan van de tot op heden geïnventariseerde processen in de verzameling procesbundels van het Vrije. Het gaat om ongeveer een derde van het totale aantal bewaarde procesdossiers. De bewaarde processen van voor 1670 werden buiten beschouwing gelaten omwille van het vermoeden dat voor 1670 heel wat procesdossiers verloren zijn gegaan. Een teken aan de wand daarvoor is de teruggevonden lias met bijzonder veel causaties uit 1631-1632.³⁰ Het valt niet met zekerheid te bepalen hoeveel dossiers voor de periode voor 1670 bewaard bleven, omdat de continuatieboeken van de vierschaar, waarin alle lopende processen in het gerechtelijke jaar werden genoteerd, maar bewaard zijn gebleven vanaf 1669. Daarnaast is het halve decennium vanaf 1790 tot aan de afschaffing van het Vrije ook buiten beschouwing gelaten, omdat de processen die lopende waren bij de afschaffing van het Vrije deels in het archief van het Vrije bewaard zijn en deels in de archieven van zijn rechtsoptvolgers. In de grafiek is eenzelfde trend te zien voor zowel de processen door als tegen de berijders, als voor het totaal aan geïnventari-

30 RAB, BVO, doos 2042.

seerde processen, behalve in de tweede helft van de achttiende eeuw. In de grafiek is duidelijk te zien dat in de zeventiende eeuw, tot ongeveer het jaar 1700, de berijders zich gemiddeld meer moesten verweren in processen dan dat ze zelf andere partijen voor de rechter lieten dagvaarden. Aan het begin van de achttiende eeuw draaiden de rollen om. Berijders verschenen gemiddeld meer in de rechtbank als eisende partij. Voor de tweede helft van de achttiende eeuw stellen we vast dat particulieren nauwelijks nog berijders voor de rechter daagden. Mogelijk ligt de verklaring bij de verarming van de bevolking. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden de gezinnen gemiddeld groter en de (landbouw)bedrijven gemiddeld kleiner. Hun gemiddelde financiële slagkracht nam af. Symptomatisch voor de krimpende financiële slagkracht in de tweede helft van de achttiende eeuw zijn de hoge arbeidsinput per oppervlakte-eenheid in de landbouw en aanvulling van het inkomen met proto-industrie. In de negentiende eeuw zou die overlevingslandbouw helemaal in elkaar stuiken met een heroriëntering van

Alsoo gescreven was tusschen den beryder B. Matthijs, heesschere ter eendre zijde, ende Pieter Begyn tot Sinte Margriete, verweerdre ter andre, ventilerende voor edele ende weerde heeren burghmeesters ende schepenen slants van den Vrijen, spruytende uyt causen den heesschere den verweerdere hadde gecallengiert breeder ten processe gededuceedt in welke saeke zoo verre geprocedeert is geworden dat den verweerdre versteken synde van antwoorde den heessre geadmitteert is ter preuve, ende alsoo de onderschrevene geraedigh geoordeelt hebben uyt den selven processe te scheeden zoo verclaeren sy daer ontrent veraccordeert ende vereent te syn op de volgende wijze, te weten dat hij Pieter Begijn aen den gemelden Matthijs moet leveren eenen alfen sack behoorelyke terwe, waermede sal gequeten ende voldaan syn de gepretendeerde boete, voorts moet hy Begyn betaelen de costen van den processe tot hier toe in de saercke gedaen. Aldus geaccordeert op het verbant ende obligaetie in (...) regard als naer requeste desen. 20 January 1790. P.J. Begijn

Akkoord tussen berijder en gedagvaarde om een proces over een boete stil te leggen, 1790.

RAB, BVO doos 2081

Transcriptie:

Alsoo proces geresen was tusschen den beryder B. Matthijs, heesschere ter eendre zijde, ende Pieter Begyn tot Sinte Margriete, verweerdre ter andre, ventilerende voor edele ende weerde heeren burghmeesters ende schepenen slants van den Vrijen, spruytende uyt causen den heesschere den verweerdere hadde gecallengiert breeder ten processe gededuceedt in welke saeke zoo verre geprocedeert is geworden dat den verweerdre versteken synde van antwoorde den heessre geadmitteert is ter preuve, ende alsoo de onderschrevene geraedigh geoordeelt hebben uyt den selven processe te scheeden zoo verclaeren sy daer ontrent veraccordeert ende vereent te syn op de volgende wijze, te weten dat hij Pieter Begijn aen den gemelden Matthijs moet leveren eenen alfen sack behoorelyke terwe, waermede sal gequeten ende voldaan syn de gepretendeerde boete, voorts moet hy Begyn betaelen de costen van den processe tot hier toe in de saercke gedaen. Aldus geaccordeert op het verbant ende obligaetie in (...) regard als naer requeste desen. 20 January 1790. P.J. Begijn.

de landbouwbevolking naar onder meer intensieve groententeelt en veehouderij, andere beroepsactiviteiten en emigratie naar andere landbouwstroken in Frankrijk, de VS en Canada als gevolg.³¹

Ook al daagden berijders meer mensen in de rechtbank dan dat zij zelf gedaagd werden, toch verminderde het absolute aantal rechtszaken die deze functionarissen opstartten. De lange, complexe schriftelijke procedures, het onzekere resultaat en de grote proceskosten ontmoedigden steeds meer berijders om gerechtelijke stappen te nemen. In 1768 werd daarom een nieuwe, verkorte stijl van procederen afgekondigd, waardoor berijders gemakkelijker hun onbetaalde boetes konden innen. Bij deze nieuwe stijl van procederen gaf de berijder een 'verbale eis' met de nodige uitleg over de overtreding samen met een voorstel tot boete en de relevante wetgeving aan de schepenen in de kamer. Daarna werden de berijder en de overtreder gedagvaard om persoonlijk in de vierschaar te verschijnen en mondeling te procederen. De overtreder kon bondig antwoorden, bezwaren uitspreken en dat zonder schriftelijke procedurestukken om het proces niet te rekken. Daarop kon de berijder mondeling repliceren. Eventueel kon hij twee weken uitstel krijgen om zijn repliek in te dienen. De verweerder kon maximaal twee weken uitstel krijgen om zijn dupliek daarop in te dienen, waarna overgegaan werd tot bewijsvoering, voor zover nog nodig.³² Deze verkorte procedure had tijdelijk het succes dat berijders meer mensen voor de rechter daagden, maar op de lange termijn procedeerden ze minder. Dat stemt overeen met het fenomeen van de *Great Litigation Decline*. In reeds heel wat rechtbank is immers vastgesteld dat het aantal burgerlijke dossiers sterk in aantal afnam tussen 1650 en 1750.³³

31 Y. Segers en L. Van Molle, *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000* (Leuven 2004).

32 L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome troisième* (Brussel 1880).

33 A. Vervaeke, *Met reden en rede(n). Toegang en gebruik van burgerlijke rechtbanken in het Brugse Vrije (1670-1795)* (Tiel 2018).

Besluit

De berijders van de oude stijl trokken jaarlijks drie keer rond in hun ambacht om er per parochie de bevolking samen te roepen voor het berijd, de overtredingen vast te stellen en te beboeten. Dit systeem van beperkte controle van bovenaf zorgde voor een betrekkelijke rust binnen de parochiegemeenschappen. Zolang de demografische samenstelling van de parochie zo goed als ongewijzigd bleef, kon dit systeem goed werken. In de zestiende eeuw hadden de parochiegemeenschappen echter steeds meer last van vagebonden, soldaten en vrijbuiters die overlast veroorzaakten door hun agressie en het stelen van voedsel. Vooral bij hongersnood, als het economisch slechter ging of als de religieuze onrust erger werd, klaagde de plattelandsbevolking over hen. Het systeem van het berijd en de afwezige berijders waren niet in staat het probleem op te lossen, waardoor de bevolking soms zelf het heft in handen nam. De bevolking en de schepenen van het Vrije drongen dan ook in de loop van de zestiende eeuw regelmatig aan op hervormingen van het berijderschap om de openbare veiligheid en rust te kunnen bewaren. Doorheen de zestiende eeuw bekwamen ze in kleine stapjes resultaat: de berijders moesten voor de goede bediening van hun ambt een waarborg geven, ze moesten aanwezig zijn op publieke activiteiten, de hoogbaljuw drong bij ze aan om ter plaatse te wonen, enzovoort. Pas tijdens het Twaalfjarig Bestand kon de magistraat van het Vrije de autoriteit over de berijderschappen verkrijgen: de aanstelling en het functioneren van deze ambten was voortaan de taak van de schepenen van het Brugse Vrije. De hoogbaljuw bleef hun grote baas. Daarmee kregen de berijders hun vaste stek binnen hun ambacht en werden ze een geoliede machine die steeds professioneler de veiligheid en openbare orde garandeerde.

Gerechtsdienaren in het Vrije

De hoogste vorstelijke ambtenaar was de hoogbaljuw. Hij was zowel actief in de stad Brugge als in het Brugse Vrije. Een plaatsvervanger mocht hij niet hebben. Hij had een klerk, vaak aangeduid als de klerk van de baljuwage. Hij handelde in de praktijk de lopende zaken af en volgde het werk van de berijders op. Het lijkt er op dat de hoogbaljuw vaak afwezig was. Hij was niet welkom op de vergaderingen van de schepenen van het Vrije.

Veel minder kleurrijk, maar wel meer aanwezig in het landhuis van het Vrije was de krikhouder. Hij maande de schepenenbank. Hij kon beslag leggen doorheen het hele platteland van het Vrije. Hij was bijvoorbeeld ook betrokken bij sluischouwingen. Omdat zijn functie overlapte met die van de berijders kwam hij af en toe met hen in conflict. Dit werd dan uitgevochten voor de magistraat van het Vrije. In de zeventiende en achttiende eeuw pachtte het Vrije zijn functie, stelde een bedienaar aan en stelde er een reglement voor op.

Als de schepenen in de kamer vergaderden, waren er twee deurwaarders aanwezig. Ook zij konden beslag leggen en deden binnen de stad Brugge dagvaardingen voor de generale vergaderingen van het Vrije. De klerk van de vierschaar kon trouwens eveneens beslag leggen.

Het platteland van het Vrije was verdeeld in ambachten, met aan het hoofd een berijder. Hij werd in de verschillende parochies van zijn grondgebied bij gestaan door officieren. Zij konden beslag leggen binnen het ambacht. Landbouwhuisdieren zoals runderen, varkens, schapen, geiten en paarden die ze in beslag namen werden tijdelijk gehuisvest bij een schuthouder.

Als we deze berijders en hun officieren vergelijken met de lokale politie, dan kan de voormalige rijkswacht best vergeleken worden met de soevereinsgasten. Deze soevereinsgasten opereerden dus in een groter gebied.

Aan de slag

Om facetten van lokale en regionale gemeenschappen uit de vroegmoderne tijd te bestuderen, is het belangrijk te doorzien wie welke verantwoordelijkheden droeg en eventueel archiefstukken naliet. Een goede (literatuur)studie van het onderzoeksthema, de archiefvormer en de context waarin die functioneerde, alsook van het overgeleverd archief is heel nuttig. Veel archiefinventarissen, zoals deze van het Belgische Rijksarchief zijn online raadpleegbaar. Het Brugse Vrije was als Vierde Lid van de Leden van Vlaanderen, Vlaanderens belangrijkste plattelandsdistrict. Van deze regionale overheid zijn meerdere reeksen waardevol archief bewaard gebleven. Tot de belangrijkste behoren de jaarrekeningen die bewaard bleven vanaf het eind van de veertiende eeuw, de besluiten van de schepenvergaderingen (de zogenaamde resolutieboeken) en de vergunningen en aanstellingen door de schepenen (de zogenaamde ferieboeken), beiden bewaard vanaf de vijftiende eeuw. Daarnaast zijn in het archief van het Vrije, dat toezicht hield op de lokale instellingen, dubbels van de rekeningen van heerlijkheden, parochiebesturen, kerken, dissen en wateringbesturen bewaard, vooral vanaf de zestiende eeuw. Het archief van het Vrije bevat ook ontelbare losse dossiers (de zogenaamde bundels, triage Sanders, enzovoort) en ongeveer 120.000 burgerlijke procesdossiers over alle mogelijke onderwerpen. Het gros aan documenten in de bundels en processen dateert uit de zeventiende en achttiende eeuw. Voor het bestuderen van de (economische) geschiedenis van het Vrije zijn de wezerijakten (bewaard vanaf de vijftiende eeuw) en de staten van goed (voornamelijk bewaard voor de zeventiende en achttiende eeuw) twee voorname bronnen.

De vraag is niet zozeer of er archiefstukken bewaard bleven om het dagelijks leven in het Vrije te onderzoeken, maar wel wáár moet gezocht worden. Het archief gevormd door het Vrije mag dan wel goed bewaard zijn in het Rijksarchief in Brugge, het is uiteengetrokken in verzamelingen met namen als 'Schifting van Zuylen', 'Sanders', 'Registers', 'Bundels' en 'Processen'. Relevante archiefstukken door en over het Vrije zijn bijvoorbeeld ook te vinden in het Stadsarchief in Brugge, in het Rijksarchief te Gent en te Brussel, in het Zeeuws archief in Middelburg-in-Zeeland.

Biografie

Laurent Inghelbrecht (°1974) studeerde in 1996 af als industrieel ingenieur landbouw en studeerde nadien geschiedenis. Sinds 1997 geeft hij les economie, biologie en landbouw aan het Vrij Land- en Tuinbouwinstituut in Torhout. Hij begeleidt er de buitenlandse stages van de leerlingen in Europa, Noord-Amerika en Australië. In het volwassenenonderwijs geeft hij praktijkles klauwverzorging bij melkvee. Sinds 2000 werkt hij als vrijwilliger op het Rijksarchief te Brugge met Anne-Marie Van Basselaere en anderen aan de inventaris van de verzameling procesbundels van het Brugse Vrije. Hij bestudeert het beleid, bestuur en rechtspraak in het Brugse Vrije in de Vroegmoderne Tijd.

Musea Brugge, Groeningemuseum, Kaart Brugse Vrije van Pieter Claeissens, inv.nr. GRO 0438